

PATAKI FERENC

MTA Pszichológiai Intézete, Budapest

A TÁRSADALMI IDENTITÁS HELYZETI AKTUALIZÁLÓDÁSA

1.

Ma már szinte közhelyszámba megy, hogy az utóbbi egy-másfél évtized alatt az én-pszichológia s benne a társadalmi identitás kérdései a pszichológia széles övezeteiben – a személyiség-lélektantól kezdve a fejlődés-lélektanon és a szociálpszichológián át egészen a pedagógiai pszichológiáig – a közérdeklődés előterébe kerültek. E tény tudományos és társadalmi háttérét, okait és fejleményeit máshelyütt módunk volt alaposabban szemügyre venni (lásd PATAKI, 1982, 1987). Mindenesetre jogosultnak ítéltető Berkowitz vélekedése, aki szerint időszerű tennivaló „... az énvonatközlösú kutatások beillesztése a szociálpszichológia fő áramába” (BERKOWITZ, 1988, 2.).

Az említett tény – amint az lenni szokott – természetsszerűleg kiélelte az e területen folyó elméletképzés s a kutatási metodika megannyi nyitott és vitatott kérdését. A terület ugyanis már az első pillantásra is meglehetősen tagolt és zaklatott képet mutat. Bővében vagyunk a terminológiai tarkaságnak, a hipotetikus elmélkedéseknek, a teljességgel „idioszinkratikus” elméleteknek.

Valójában csupán egyetlen – meglehetősen általános – felismerésben mutatkozik egyetértés: az *emberi szubjektívitas*, az *önreflexió* s az *önszabályozás-önmeghatározás* jelenségkörét vissza kell hódítani a módszeres, tapasztalati pszichológiai kutatás számára. E felismerés alapja az a közkeleltű belátás, hogy a pszichikumnak valamiképpen reprezentálnia kell magát a tárgyként megragadott szubjektumot is.

Ezt a *pszichikus reprezentációt* illetjük az én-kép elnevezéssel s e fogalom számos egyéb változatával (én-fogalom, én-képzet, identitás, én-rendszer vagy egyszerűen csak: én). Abban is egyetértés mutatkozik, hogy az én-rendszer (magam másutt kifejtett megfontolások alapján előnyben részesítem ezt a terminust) az önmagunkra vonatkozó fogalmi-kategoriális tudásunk (kogníciónk) – nem szükségképpen tudatos és reflektált tudásunk – teljes tartományát átfogja, éspedig a hozzá kapcsolódó értékelő, affektív és motivációs mozzanatokkal (viselkedési diszpozíciókkal) egyetemben.

Az imént említett vitatott kérdések közül ezúttal egyetlen körülhatároltabb – bár minden jel szerint kiélezetten időszerű – problémakört kívánunk alaposabban szemügyre venni: az *én-rendszer helyzethez kötött (szituatív) működésmódjának* egyes összefüggéseit. Az alább bemutatásra kerülő vizsgálat e jelenség értelmezéséhez kíván szerény adalékokat szolgáltatni.

2.

Maga a kérdésfeltevés eleve feltételezi, hogy abból az általános szemléletmódból indulunk ki, amely az én-rendszert meglehetősen bonyolult, ma még kellően nem tisztázott – ámbár bizonyosan hierarchikus elvű – kognitív szerveződésnek (kognitív struktúrának) tekinti. Ebben a – memóriában őrzött – rendszerben asszociatív jelentéskötegek, sajátos „alrendszerek” alakulnak ki, éspedig egyénről-egyévre eltérő kidolgozottsági és reprodukálhatósági jellemzőkkel. Az „alrendszerek” között szokás szerint elkülönítik a „*személyes én*” (személyes identitás) és a „*szociális én*” (szociális identitás) tartományait. Így jár el például TAJFEL (1982) és TURNER (1987), vagyis főként a bristoli iskola képviselői, jóllehet e különbségtétel logikai és tapasztalati alapjai fellelhetők már James és Mead munkásságában is.

Bármiként legyen is, két dolog meglehetősen kézenfekvő. Először is: az én-rendszer szerkezetisége elkerülhetetlenül egybeszővődik annak folyamatszerűségével, dinamikus helyzeti működésmódjával, vagy – miként Reicher mondja – azzal a ténnyel, hogy bármely fogalmi szinten működik is a rendszer „nem statikus és állandó, hanem viszonylagos és változó, éspedig attól a sajátos társadalmi kontextustól függően, amely megszabja a vonatkoztatási keretet és az emberek közt észlelt társas viszonyokat” (REICHER, 1987, 201.).

S tüstént hozzátesszi: rendkívül kevés az olyan módszeres kísérlet, amely az elméletnek ezt az oldalát is vizsgálat tárgyává teszi. Nem kevésbé kézenfekvő, s egyúttal könnyen belátható, másodsor, hogy az én-rendszer a *maga teljességében*, a memóriában tárolt valamennyi elemének mozgósításával nem vehet részt a viselkedés *közvetlen, helyzeti* szervezésében, a helyzethez kötött – s így mindig és szükségképpen konkrét – cselekvés szabályozásában.

Am hogy miképpen megy végbe valamely konkrét társas kontextusban vagy önreflexív helyzetben az éppen releváns – a helyzetmeghatározásban és az aktuális öndefinícióban, majd ennek révén a viselkedés „ráhangolásában” kitüntetett szerepet játszó (salient) – kogníciók, identitáselemek aktualizálódása, arra nézve rendkívül kevés a mértékadó vizsgálat. A legsokrétűbb tudásunk a szerepviselkedéshez kapcsolódó énképekről, valamint főképpen az önértékelési dinamika helyzeti jellemzőiről halmozódott fel. (Lásd: WILEY, 1979; a szerző által áttekintett kutatások közel 90%-a az önértékelés alakulását vizsgálja). Mindenesetre maga a probléma ma már fogalmilag megragadható, s egyre inkább a kutatások centrumába kerül.

Ennek következtében egy egész fogalomcsoport van a kezünk ügyében, amely legalább is megnevezi a módszeres kutatásra érdemes jelenségekört. Midőn a kutatók *helyzeti, operatív, működő vagy aktualizált énképről* (identitásról) beszélnek, fogalmaikkal ugyanarra a jelenségre utalnak: az ént érintő meghatározott tudáselemek szelektív (vagyis a helyzettől függő, kontextuális) aktualizálódására s ennek következményeire. Magam – mint azt már volt módom indokolni (PATAKI, 1982, 213–238) – előnyben részesíttem a „helyzeti aktualizálódás” terminust, tudatában lévén mindannak, hogy az imént idézett kifejezések szinonimáknak tekinthetők, mind pedig annak, hogy az elnevezés nem túlságosan nagy – inkább konvencionális – jelentőséggel bír, feltéve persze, hogy az elnevezéssel illetett pszichikus tényt egyértelműen körvonalazzuk.

Az *én-rendszer helyzeti működésmódjai* iránti növekvő érdeklődés két forrásból is táplálkozik. Az egyik inkább *módszertani* jellegűnek ítélné. Az én-pszichológia immáron sokszor és sokfajta összefüggésben méltatott újjászületése a 70-es években mindinkább kiélezte az elvont-teoretikus és hipotetikus fejtegetések, valamint a konkrét, empirikus kutatások súlyos belső aránytalanságát az utóbbiak rovására. Jórészt ennek köszönhető, hogy az én-pszichológiai kutatások meglehetősen távol állottak a konkrét, mindennapi viselkedésszervezés (az „önszabályozás”) finomabb részleteitől, vagy legalábbis csupán igen elvont kapcsolatban voltak velük.

Egyebek között ezzel is magyarázható, hogy a kutatások energikusan igyekeznek áthidalni azt az űrt, amely az elméleti fejtegetések és a mindennapi viselkedés szerveződésére vonatkozó megbízható, tapasztalatilag igazolható tudásunk közt feszül. Ezért erősödnek az integratív kapcsolatok a pszichológiai kutatás más fontos – a szóbanforgó jelenségek elemzése szempontjából érvényes – áramlataival és területeivel, mint az információfeldolgozási szemlélet és a memóriakutatás, a motivációs és affektív dinamizmusok, a kategorizációs folyamatok és a csoportazonosulások, a fejlődéslélektani és személyiség-lélektani támpontok.

Az utóbbi esetben például meglehetősen kézenfekvő, hogy a személyiséglélektan keretei között zajló ismert vita a „személyiségvonások”, illetve a „szituacionizmus” hívei között valójában némileg általánosabb jelenségszinten idézi fel a bennünket ezúttal foglalkoztató problémakört.

Számunkra azonban most jóval fontosabbak azok a viták, amelyek a szűkebben vett én-pszichológiában zajlanak. A jelenkori elméleti gondolkodásban ugyanis meglehetősen jól kitapintható polarizáció alakult ki az én-rendszer jellegére és működésmódjára nézve.

Némileg leegyszerűsítve a kérdéseket, azt mondhatnánk, hogy az egyik szemléleti pozíció az én-rendszert s benne a szociális identitást teljességgel és maradéktalanul a *helyzeti konstruálási műveletek termékének* tekinti, s ezért illeti az „egyensúlyozó identitás” elnevezéssel (KRAPP-MANN, 1975). E szemléletben, amely nem áll távol a szimbolikus interakcionizmus egyes képviselőitől sem (STRAUSS, 1959; SHIBUTANI, 1961; HEWITT, 1976), az én-rendszer, a „biográfiai én” (s az identitás) valójában nem egyéb, mint helyzeti én-képek (identitások) vagy szerepének változékony és illékony, teljességgel szituatív egymásra következése: *helyzeti én-kép konstruálások folyamata*.

A másik póluson elhelyezhető nézetek képviselői az én-rendszer (identitás) *tartós szerkezetiségét*, strukturáltságát és hierarchikus szerveződését – s ennek következtében olykor merevségét – hangsúlyozzák. Figyelmük főképpen magának a rendszernek a szerveződési elveire és a struktúra jellemzőire irányul, semmint azok folyamatszerű, regulatív működésmódjaira.

Mármost a kérdés csupán az, hogy e kétfajta felfogás között szükségképpen választási kényszerre vagyunk-e ítélve, avagy kínálkozik árnyaltabb, a pszichikus valósággal és a „tertium datur” elvével egyaránt számot vető alternatíva. A szerző felfogása szerint e lappangó kérdésre határozott *igenlő* válasz adható. Emlékezetünk ugyanis a maga sajátos szerveződési

elveinek megfelelően tárolja mindazokat az epizodikus (helyzeti) és az általánosítás-következtetés magasabb szintjén megfogalmazott fogalmi és képszerű (biográfiai) ismereteket, önéletrajzi tényeket, eseményeket, amelyek önmagukra vonatkoznak. Mindennapi viselkedésünk azonban mindig konkrét, megkonstruált és jelentésekkel felruházott helyzetekben zajlik le.

E tényből szükségképpen ered az én-rendszer tanulmányozásának két alapvető – ám egyaránt jogosult – „stratégiája”; ezek szemmel láthatóan érvényesülnek a jelenkori kutatásban. Az egyik magát az *én-rendszert* állítja a vizsgálódás centrumába: genezisést, tartalmas jellemzőit, szerveződési elveit, stabilitását és tartós változásait kutatja. Ebben az esetben főképpen a *szociális kogníció* fogalmai és szemléleti pozíciói szabják meg az értelmezési kereteket.

A másik stratégia értelmezési keretét a *társas-társadalmi viselkedés szerveződésének* jóval összetettebb jelenségvilága és fogalmi rendje alkotja. Ebben az esetben az én-rendszer úgy jelenik meg, mint a viselkedésszerveződés, a cselekvés és a tevékeny alkalmazkodás közreható tényezője (kodeterminánsa). Ez a felfogás emeli előtérbe azt a feladatot, amelyet MC GUIRE-ék (1988, 127. o.) így fogalmaznak: „az én-konceptualizálás szociális kontextusának a tanulmányozása”. Ez pedig – lényegét tekintve – nem jelent egyebet, mint a helyzeti én-aktualizálás folyamatának vizsgálatát, vagyis annak kutatását, miképpen emeli ki valamely konkrét helyzet „felszólító jellege” vagy kényszere az emlékezet tárházából az odaillő, én-vonatkozású tudáselemeket s mindazt, ami velük egybekapcsolódik.

3.

Ez utóbbi megközelítésmód, amely vitathatatlanul ígéretesebb, alig-alig belátható *módszertani nehézségeket* támaszt. Egyrészt ugyanis azzal az ígérennyel lép fel, hogy az én-funkciókat a viselkedésvezérlés teljes összefüggésrendjében vizsgálja, s egyaránt számot vessen a konkrét viselkedés kivitelezésében ható és működő kognitív, motivációs-dinamikai és affektív tényezőkkel, a célkitűzésekkel és intenciókkal, az én-bemutatói technikákkal és így tovább... Itt ugyanis – mint említettük – az én-rendszer csupán a helyzeti viselkedésszerveződés *egyik* tényezőjének tekinthető.

Márpedig ezt a rendkívül összetett és bonyolult képletet jelenlegi tudásunkkal és módszertani eszközeinkkel egyszerűen nem tudjuk átfogni. Hiszen *egyetlen* konkrét, szociális kontextusban lezajló viselkedési aktus megfigyelése során sohasem ellenőrizhetjük a benne működő *valamennyi* pszichikus tényező számát és minőségét. Ki tudná ma még kézzelfogható-

an megragadni és egyidejűleg vizsgálhatóvá tenni akár csak egy módfelett egyszerű személyközi interakciós helyzetben működő konstruálási műveletet is: tudatos és nem tudatos célokat és intenciókat, motivációs dinamizmusokat, anticipációkat, én-bemutatói taktikákat, az önreflexivitás állapotát, az aktualizált én-vonatkozásokat, hangulati és affektív hullámzásokat, a jelentésadási és értékelési műveleteket, fizikai jellemzőket?!

A jelenkori pszichológiai kutatás mindig *többszörös redukciókra* kényszerül, de ezt nem mindig vallja meg tisztességgel. A redukció egyik alaptípusa az, amikor a kutató egyetlen pszichikus tényrt vagy folyamatot emel ki, s a többi közreható tényezőről vagy fekete dobozként gondolkodik, vagy úgy vélekedik, hogy valamilyen – közelebbről nem tisztázott módon – ellenőrzi (azonos szinten tartja) őket.

Ám a pszichikus történések „outputja” mindig valamely *viselkedési aktus* – most a szó legtagabb értelmében szemlélve e fogalmat. Arra azonban, hogy ennek alapján közvetlen kauzális kijelentéseket tegyünk a vizsgált pszichikus jelenség és a viselkedés közötti kapcsolatról, valójában nincs elégséges alapunk. Legfeljebb azt állapíthatjuk meg, hogy az illető jelenség – másokkal együtt – *közrejátszik* a viselkedés előállásában.

Ha a kutató az identitás aktuális állapotát vagy az önértékelés éppen adott mértékét valamely viselkedéssel *okási* kapcsolatba vonja, mindig a tényezők redukálásának árán teremti meg kijelentéseinek érvényességi körét. Ez a *monokauzalitás* irányába vezető redukcionizmus, amely a jelenkori pszichológia elkerülhetetlen kockázata, hiszen a módszeres vizsgálódás csupán véges számú tényezőt képes egyidejűleg kezelni. Az oly sokat emlegetett integrációs műveletek viszont mind elméleti alapjaikban, mind műveleti eljárásaikban tisztázatlanok. Egyebek közt ezért is fogalmazódnak meg oly gyakran bíráló hangok a kísérleti pszichológia címére: kezei között – úgymond – elvész az „emberi jelenség” gazdagsága. De a tudomány, hacsak nem óhajt filozófiává vagy poézissé válni, nem mondhat le tisztességgel a kimetszett jelenség kutatásáról.

A redukcionizmus egyéb fajtáiról több szó esett tudományunkban; ezek – mint például a legközelebbi (proximális) okra való teljes visszavezetés, a más jelenségszintre történő redukció – ugyancsak átszövik a kutatást, s kétségtelenül hozzájárulnak a pszichológiai tudásunk bizonytalanságaihoz, az előrejelzések alacsony prognosztikus értékéhez.

Mindennek alapján akár vigasztalannak is vélhetnénk a pszichológia végső, újra és újra fellobbanó reményét, hogy ti. valamikor teljes és kielégítő magyarázattal szolgál majd az emberi viselkedés kimeríthetetlen egvé-

ni és helyzeti változékonyságára nézve. Holott meglehet, csupán realiztikusabb szemléletre volna szükségünk.

Ez nem jelentene egyebet, mint két elv szem előtt tartását: az emberi viselkedés nem szigorúan determinált (ezért szabad lény az ember!), s csupán több-kevesebb *valószínűséggel* formálhatunk ítéletet viselkedése okairól. (Lásd az öndetermináció elvét!) S valljuk meg, az sem volna csekély vívmány valamely tudomány számára, ha legalábbis a *valószínűségnövelő* ereje bizonyíthatóan mind meggyőzőbbé válnék.

Nem kevésbé fontos lenne annak tudomásul vétele sem, hogy valahányszor – s bárminő céllal – kapcsolatot teremtünk az emberrel (vizsgáljuk, kísérletezünk vele, megfigyeljük stb.), egyúttal mindig és szükségképpen viselkedésének meghatározói közé lépünk. Ez nem egyéb, mint a Heisenberg által a mikrofizikában megfogalmazott *bizonytalansági reláció* érvényének elismerése a társadalmi egyén mikrokozmoszában, amely alighanem még bonyolultabb is, mint az elemi részecskék világa. A szociálpszichológiai kísérletezés műtermékeiről folyt széleskörű vita kellően rávilágít az idevágó tények fontosságára.

Úgy tűnhetnék fel, hogy az iménti vázlatos és alkalmi fejtegetések meglehetősen messze vezetnek eredeti témánktól. Valójában azonban – legalábbis a szerző hite szerint – olyan összefüggésekre hívják fel a figyelmet, amelyekkel éppenséggel az én-pszichológia tájain – mint szemléleti előfeltevésekkel – elkerülhetetlenül számot kell vetnünk. Az én-pszichológia természetesen nem foglalja magában az emberi viselkedés értelmezésének „minden titkát”; az én nem egyedüli tényezője a viselkedés meghatározásának. Éppen arra törekszünk, hogy legalábbis arra tudjunk választ adni: mily mértékben az?

Nem kevésbé bonyolult s az iméntiekkel részben egybehangzó nehézségeket támaszt a vizsgált jelenség másik tagja: a *helyzet*, a *situáció*.

Ma sem egy elfogadható taxonómia, még kevésbé elfogadható definíció nem áll a pszichológia rendelkezésére arról, mi is valójában a helyzet, a situáció. Pedig közben természetesen aggály nélkül beszélünk a személyiség-lélektani „szituacionizmusról”, a közreható „helyzeti tényezőkről” vagy a mi esetünkben az identitás „helyzeti” aktualizálódásáról, szituatív működéséről.

Az eddigi tapasztalatok alapján – számos nekirugaszkodás ellenére – alighanem azért látszik reménytelennek a lehetséges helyzetek „objektív” leírása vagy kielégítő tipizálása, mert – legalábbis a pszichológia számára

– nem létezik ún. „objektív helyzet”. A pszichológiában csupán *pszichikusan megszerkesztett, pszichikusan reprezentált, „szubjektív helyzet”*-ről beszélhetünk. Az objektív helyzet valóságos és szimbolikus elemei (tárgyi, személyi és szimbolikus környezet) mindig valamely nyitott rendszer – és pedig az idő, a céltételezés és a helyzetértelmezés révén mind a múlt, mind a jövő felé egyaránt nyitott rendszer – részeként és összetevőiként működnek, s nem valamely tisztán objektív, „tárgyszerű” és személytelen alakjukban. A tulajdon élethelyzeteit megteremtő és jelentésekkel felruházó egyén alkotja meg cselekvéseinek és társadalmi viselkedésének aktuális szituációit.

A mindennapi tapasztalás is igazolja, hogy azonos helyzetben merőben különböző viselkedési tendenciák születhetnek, és pedig attól függően, hogy a szubjektum milyen társas kontextusban, továbbá milyen motívumokkal, szükségletekkel, önreflexív tudatossággal, célokkal és anticipációkkal, értékelési sémákkal, személyes involváltsággal stb. van jelen a szituációban.

Bármily paradox legyen is, bizonyos – a szociális és a tárgyi világ „kemény” jellemzői által megszabott – határok között a *szituáció mindig személyes termék*, nem pedig egyszerűen külső objektív adottság. A szituáció mindig kölcsönhatás eredménye: a szubjektum konstruáló-értelmező aktivitásának és a helyzet külsőleges-tárgyi jellemzőinek kölcsönhatásából áll elő. Ezért reménytelen a helyzetek tisztán taxonomikus kezelése. A pszichológia valódi problémája és tárgya nem a „helyzetek” tanulmányozása és osztályozása, hanem a *helyzet-konstruálás* és a *helyzet-reprezentálás* folyamata.

Nos, kérdésfeltevésünk éppenséggel erre a folyamatra, pontosabban ennek egyik szerény metszetére irányul: mi történik akkor, ha az én-aktualizációban meghatározott módon befolyásoljuk e *helyzet-konstruálás irányát* vagy annak „felszólító jellegét”. Mert az egyéni helyzet-konstruálás végül is nem teljességgel önkényes. Két mozzanat is korlátozza: maga az értelmező szubjektum – valamennyi jellemzőjével egyetemben –, valamint az e szubjektum számára a környezetben közvetlenül vagy közvetve észlelhető és hozzáférhető tények, tárgyak, jelenségek (információk).

A pszichológiai kutatásban az új és új módszerek által befogható jelenségek körének folyamatos – olykor ugrásszerű – bővülése, illetve az adatok rögzítésének, kezelésének és feldolgozásának mind finomabb technikái olykor háttérbe taszítják azt a kérdést, hogy vajon az *adott kutatási területen* mekkora jelentősége van az elemi, életteli adat- és jelenséggközeliségnek, illetve az adatok többszörös transzformálásának. Ez a transz-

formálás természetesen többé-kevésbé mindig elkerülhetetlen, hiszen a „nyers” adatok önmagukban nem kezelhetők, nem értelmezhetők. Az innen eredő dilemmák vezetnek a nomotetikus és idiografikus tudományok és leírásmódok hagyományos szembeállításának újjáéledéséhez, valamint – ennek nyomán – az adatszerzés nyitottabb, jelenségközelibb, élménytelítettebb, „puhább” alakjainak újmódi divatjához.

Ezek a dilemmák kiváltképpen jól nyomon követhetők éppenséggel az én-pszichológia területén. Növekszik – részben a pszichoanalízis metodikai szemléletének s különösen Erikson írásainak hatására – a biografikus dokumentumok, az esettanulmányok, a kötetlen (free respons) technikák becse és hozama (lásd: BERKOWITZ, 1988, YARDLEY, HONNESS, 1987). Ezek inkább módot adnak az egyéni helyzet-konstruálási és én-aktualizálási folyamatok dinamikájának nyomon követésére. Alighanem az sem véletlen, hogy az én-pszichológiában újra és újra felbukkan az irodalomnak olyan felfogása, amely azt pszichológiailag értelmezhető életanyagnak vagy – a korábbi Dosztojevszkij-hullám példájára – autentikus pszichológiai felismerések tárházának tekinti. (Lásd például Rosenberg írását, amelyben Wolfe „Nézz vissza, angyal!” c. művének témánkhoz illő összefüggéseit vizsgálja! – ROSENBERG, 1988.). Ezek az újszerű tendenciák (lásd ROSS, 1989) nincsenek kockázatok híján, ám aligha vitatható, hogy a lényegük és időszerűségük az imént említett jelenségközeliségben, az elsődleges tapasztalás és élmények világában való meggyökerezettségben rejlik.

4.

A vázolt megfontolások húzódnak meg a bevezetőben futólag jellemzett vizsgálatunk háttérében. Maga a vizsgálat s kérdésfeltevése szorosan kapcsolódik az alkalmazott eszközhöz: „Húsz állítás” (vagy másként a „Ki vagyok én?”) teszt logikájához és információszerző lehetőségeihez. (Erről részletesebben lásd: PATAKI, 1988.)

Most csupán annyit szögezzünk le, hogy az eljárás kötetlen és strukturálatlan önminősítési-önmeghatározási helyzetben, vagyis helyzeti referencia (vonatkozási pont) nélkül kér húsz önminősítő állítást a megkérdezettektől. Majd ezek szisztematikus elemzésével kísérli meg rekonstruálni az én-rendszer tartalmait, mintázottságát. Az eljárásban általunk eszközölt korrekciók (a nemkívánatosság jelzése, a személyes fontosság skálázott megítélése, az állítások utólagos indokoltatása) éppenséggel az ítéletek szubjektív jelentését, affektív-motivációs háttérét világíthatják meg.

Két alapvető bizonytalanság azonban ez idő szerint nem iktatható ki a képből. Egyrészt, csupán közvetett s kevésbé megbízható módon ellenőrizhetjük a megkérdezettek én-érzékenységét, *önreflexív gyakorlottságát*, valamint személyes *érdekeltségét* (involváltságát), beleértve az állítások hiteltelenségét is, akár csak a vizsgálati helyzet komolyan vételét.

Másrészt az eljárás egyszerűen szemantikai jellegzetességeinél fogva magában rejt egy kétértelműséget; ez feltehetően nálunk jóval kifejezettebb, mint az angol nyelvterületen. Nevezetesen arról van szó, hogy a „Ki vagyok én?” kérdésre kétfajta önminősítő keretben válaszolhatunk. A válaszok vagy a *definitív önminősítés* szálán (a „Mi vagyok?” logikája szerint) fogalmazódnak meg; ebben az esetben elsősorban a szociális identitáselemek aktualizálódnak. Vagy a „Milyen vagyok?” szemantikai mezőben helyezkednek el, s ebben az esetben *attributív jellemzőkkel* lesz dolgunk. (Ez a szféra közel áll ahhoz, amit személyes énné, személyes identitásnak – vagyis az egyéni sajátosságok pszichikus reprezentációjának – nevezünk.) Ezzel szemben éppenséggel előnyösnek ítéelhető, hogy a válaszok megoszlása e két nagy kategória között jellegzetes és megbízható mutatója annak, hogy a válaszolók mily mértékben „érzékenyek” a definitív (a társadalmi önminősítő) kategóriákba való besorolásra, illetve a személyesebb színezetű, attributív jellemzők igénybe vételére.

E tekintetben az összes hazai vizsgálatok egy sajátos „*eltolódási*” *jelenségről* adnak számot. Bár mintáról mintára eltérő mértékben, valamennyi megkérdezett társadalmi csoport tagjai jellemzően nagyobb gyakorisággal élnek az attributív önminősítésekkel, vagyis sokkal inkább foglalkoztatja őket a „Milyen vagyok?”, mintsem a „Ki vagyok?” kérdésre adott válasz. Mintha a társadalmi azonosságtudat (szociális identitás) kialakulatlanabb, cseppfolyósabb állapotban lenne, mintha kevésbé válna az önreflexió tárgyává, mint a személyes azonosságtudat individuális jellemzői.

Hogy az említett eltolódási jelenség kézzelfoghatóbb legyen, s hogy képe egyúttal összehasonlítási támpontként is szolgálhasson újabb vizsgálatunk eredményeinek megítéléséhez, bemutatjuk egy referencia nélküli, strukturálatlan helyzetben felvett korábbi (1978) vizsgálalunk adatait, pontosabban az említett „eltolódási” jelenség konkrét alakját. (Lásd 1. táblázat)

Mint jól látható, az önminősítő ítéletek megoszlása az egyes besorolási kategóriák között (a kategóriák „telítettsége”) mindkét vizsgált csoportban (egyetemisták, középiskolások) – de adataink szerint valamennyi egyéb populációban (fiatal munkások, ipari vezetők) – jellegzetes *mintázottságot* mutat. A társadalmi identitáselemek aktualizálódása az említett

A kategóriák telítettsége (%-os megoszlásban)

	középiskolás N = 25	egyetemista N = 25
készen kapott jellemzők	6.5	4.9
szerepek, tagságok	8.1	7.9
elvont kategóriák	16.2	16.5
érdeklődés, aktivitás	10.5	2.4
fizikai én	5.3	10.4
kompetencia	3.9	4.5
érzelmi-hangulati állapot	15.2	11.9
személyes jellemzők	34.3	41.9

helyzetben meglehetősen korlátozott, míg az érzelmi és hangulati állapotot, valamint a személyes jellemzőket tükröző kategóriák – főképpen az utóbbi – jóval telítettebbek. Más szóval a vizsgált személyek inkább érzékenyek a „*Milyen vagyok?*” kérdésre, mintsem a „*Ki vagyok?*” megválaszolására. Ennek a ténynek a hátteréről, lehetséges okairól s az ettől elűtő nemzetközi tendenciákról máshelyt részletesebben szoltunk (PATAKI, 1988).

Vizsgálatunk ez alkalommal olyan válaszadási helyzetet kívánt létrehozni, amely a maga belső logikájánál fogva a *nemzeti identitást* érinti, vagyis olyan vonatkoztatási pontot visz bele a kikérdezési helyzetbe, amelyre nézve magalapozottan tételezhetjük fel a nemzeti azonosságtudat helyzeti aktualizálására indító készletet. Éppen ezért a strukturálatlan, referencia nélküli helyzettől eltérően ezúttal arra kértük a középiskolás vizsgálati személyeket, hogy éljék bele magukat az alábbi – számukra egyébként ismerős – helyzetbe.

Egy magyar középiskolás diákcsoport tagjaiként – Londonban (angol diákok körében) és Bukarestben (román diákok körében) – diákolimpián vesznek részt. Az olimpia első napján a vendéglátók – mint virtuális közönség – előtt be kell mutatkozniuk: húsz önminősítő állítással mutassák be és jellemezzék önmagukat. Ezt követően az instrukció a szokásos kívánságokra hívta fel figyelmüket: ne töprengjenek hosszadalmasan, írják az eszükbe ötlő megállapításokat; nincs helyes és helytelen válasz; csupán arra törekedjenek, hogy megállapításaik valóban helytállóak legyenek.

A két tulajdonképpen kísérleti csoport, az „angol” (N = 66) és a „román” (N = 78) mellett kontrollcsoporttal (N = 35) is elvégeztük a vizsgálatot, hogy kétirányú – szinkrón és diakrón – összehasonlításra is

mód nyíljék. Egyrészt ugyanis kíváncsiak voltunk arra, hogy a korábbi (1978), az 1. táblázatban bemutatott mintázottságokhoz képest milyen jellegzetes eltérések tapasztalhatók az újabb (1986) adatfelvételben. (A korábbi vizsgálati adatok és a kontrollcsoport adatainak összehasonlítása.) Másrészt arra is választ kívántunk keresni, hogy milyen különbségek mutatkoznak a két „lehorgonyzott” (referenciával rendelkező) diákcsoport és a kontrollcsoport között.

Alapvető feltevésünk az volt, s a vizsgálat valójában ennek ellenőrzésére irányult, hogy ha az aktuális helyzetbe olyan tényezőt vezetünk be, amely – szemben a strukturálatlan helyzettel – a vázolt módon nagy valószínűséggel aktualizálja a nemzeti identitás mozzanatát, akkor a húsz állításban bemutatott én-kép jellegzetesen átstrukturálódik: a konkrét helyzethez illően aktualizálódik.

Úgy véltük, hogy ez az átstrukturálódás *kétirányú változásban* mutatkozik meg. A dolog természeténél fogva jelentősen meg fog nőni a *nemzeti önazonosítás* (a „magyar” kategória használata), illetve általában is megnövekszik a *társadalmi identitáselemek száma*. Az utóbbi várakozás közelebbről azt jelenti, hogy a korábban bemutatott „eltolódási” jelenség enyhül, vagyis a „Mi vagyok?” kérdésre válaszoló kategóriák telítettebbek lesznek.

Emellett – ismét csak a helyzet logikájának és „felszólító jellegének” megfelelően – azt vártuk, hogy egyes kategóriák, elsősorban (a „fizikai én”, a „kompetencia”, az érdeklődés, „aktivitás”) ugyancsak gyakoribbak lesznek. Vagyis a közvetlenül meg tapasztalható vagy a *vázolt helyzetben jelentőséggel bíró* individuális ismérvek nagyobb szerephez jutnak, mint az érzelmi-hangulati állapotok és a személyes jellemzők.

A vizsgálati helyzet ugyanis – feltevésünk szerint – sajátos módon szelektálja s a helyzet jelentéséhez és követelményeihez igazítja (funkcionálissá teszi) az emlékezetben őrzött s a helyzet követelményeinek megfelelően onnan kiemelt (énre vonatkozó) tudáselemeket. Végül is azt reméltük, hogy a vázolt feltevések keretei között némi adalékot kaphatunk a bennünket mindenekelőtt foglalkoztató kérdés – a *helyzeti indentitás-konstruálás* (identitás-aktualizálás) – értelmezéséhez.

Vegyük hát szemügyre, hogy imént körvonalazott feltevések miképpen igazolódtak vagy éppen nem igazolódtak adatainkban! Mindenekelőtt lássuk a „magyar” önminősítő kategória előfordulását a különböző időpontokban és csoportokban végzett vizsgálatainkban (lásd: 2. táblázat).

A „magyar” önminősítés előfordulási gyakorisága és szubjektív fontossága

	Középiskolások	Egyetemisták	
1978	0.12 F: 4.66	0.16 F: 3.25	
	„Angol”	„Román”	Kontroll
1986	0.50 F: 4.39	0.64 F: 4.16	0.37 F: 4.21

A „magyar” kategória előfordulási gyakoriságát 0.0 (egyszer sem fordul elő) és 1.0 (minden válaszban előfordul) közötti értéket felvehető mutatóval jelezzük. Könnyen belátható, hogy ez a mutató a %-os előfordulási gyakoriságot tükrözi. A vizsgált személyek az egyes kategóriákhoz tartozásuk személyes fontosságát (F) ötfokú skálán ítélték meg; az adatok a skálaértékek átlagait fejezik ki.

Mint könnyen felfedezhető, táblázatunk meglehetősen „beszédes”. Mindenekelőtt az ötlik szembe, hogy – várákozásunknak megfelelően – a helyzeti vonatkoztatási ponttal (referenciával) rendelkező csoportokban („angol” és „román”) drámai módon *megnőtt a nemzeti önminősítés* előfordulásának gyakorisága.

E tényben önmagában véve semmi meglepő újdonság nincs! Ismeretes ugyanis, hogy – amint az számos más idevágó szociálpszichológiai vizsgálatból kiderült – ha az észleleti mezőben akár fizikailag, akár szimbolikusan (mint a mi esetünkben) jelen van valamely kategória képviselője, hajlamosak leszünk magunkra is e kategória tartalmának megfelelően reflektálni. Külföldön mindig inkább érezzük magunkat magyarnak, mint idehaza. Színesek társaságában mindig a tudatunkba emelkedik „fehér” mivoltunk ténye.

Természetes tehát, hogy ha a helyzetet meghatározó és a vonatkoztatási pontot létrehozó instrukció „angol”, illetve „román” virtuális közönységgel szembesítette vizsgált személyeinket, akkor „magyar” mivoltuk is hevesebben aktualizálódott.

Akad azonban két – további értelmezésre váró – különös körülmény. Amíg az „angol” csoportban a válaszolóknak pontosan a *fele* élt a nemzeti önminősítéssel, addig a „román” csoportban ezek aránya csaknem elérte a *kétharmadot*. Vajon miért? A válasz felkutatása végett célszerű szem-

ügyre venni az önminősítések *szubjektív fontosságának* megítélését, valamint különösképpen az 1978. évi felvételben és a kontrollcsoportban megfigyelt előfordulási gyakoriság adatait.

Kitűnik – s ez nem is szorul különösebb értelmezésre –, hogy a középiskolások számára szubjektíve jelentősebb, fontosabb magyar mivoltuk ténye, mint az egyetemisták számára. (Hogy az 1978. évi vizsgálatban ez a fontosságképzet némileg erőteljesebb volt, magán a tényen mit sem változtat.) Más szóval a középiskolások – meglehet életkoruknál s tanulmányaik jellegénél fogva – általában érzékenyebbek a nemzeti kategóriákban történő önminősítés iránt. Most csupán ennek a nagyobb fokú „szenzitizáltságnak” a kétségtelen tényére hívjuk fel a figyelmet.

Ezzel a körülménnyel azonban önmagában nem magyarázhatjuk a talán legmeglepőbb adatokat, nevezetesen a „román” csoport nagyobb érzékenységet az „angol”-al szemben, valamint azt a különös tény, hogy 1986-ban – 1978-hoz képest – a hagyományos (vonatkoztatási pont nélküli) módszerrel vizsgált kontrollcsoportban is ugrásszerűen megnőtt a „magyar” kategória gyakorisága. (A válaszok jó egyharmadában fordul elő, szemben az 1978. évi 0.12 és 0.16 gyakorisággal.)

A válasz megközelítéséhez meglehetősen kézenfekvő – ám a módszertani problémákat kiélező – feltevés kínálkozik: a 80-as évek közepére az *egész magyar társadalomban* erőteljesen megnőtt a *nemzeti problematika* iránti érzékenység. Az ismert és itt részletezésre nem szoruló okok miatt különösképpen megnőtt ez az érzékenység azokban az esetekben, amikor a „magyar” ellenkategóriája a „román”. Az „angol” kevésbé és más módon provokálja a „magyar” önminősítést.

Ha a feltevést elfogadjuk, s ezt nagy valószínűséggel megtehetjük, akkor egy súlyos módszertani problémára bukkanunk: a „*korszakos, történelmi helyzet*”, illetve a „*konkrét helyzet*” kölcsönviszonyának és kezelésének nyomasztó nehézségeire.

Valójában arról van szó, amire nézve a bevezetőben Reichert idéztük: az én-konstruálás és az én-aktualizálás „társadalmi kontextusáról”. A „*társadalmi kontextus*” azonban többsíkú, bonyolult képződmény. A diákok fiktív bemutatkozásának konkrét mikrohelyzetén is átüt egy szélesebb összefüggés: mekkora aktuális szerepe és jelentősége van egy identitás-kategóriának valamely tágabb társadalmi-történelmi helyzetben? Miképpen nyomul be az ebből eredő hatás a közvetlen, személyközi helyzetekbe, s miképpen befolyásolja az egyedi-konkrét én-aktualizációs fejleményeket?

Bizonyosnak látszik, bár empirikus vizsgálatokkal aligha támasztható alá, hogy közvetlenül a trianoni béke után vagy az 1938-ban kezdődő területviszacsatolások időszakában *általános érzékenység* mutatkozott a nemzeti önreflexió, a nemzeti önminősítés iránt. A magyar—román viszony kiéleződése s a vele összefüggő kérdések benyomulása a nyilvánosságba hasonló indítékháttérrel hozott létre: a társadalom tagjai a folyamatos szembesülés hatására akarva-nem akarva mind többször kényszerültek magyarként észlelni önmagukat.

Ezen a résen azután a nemzeti sérelmek és fájdalmak másfajta áramai is áthullámoztak, s felerősítették a konkrét tapasztalásból-élményből eredő érzékenységeket. Ezt sokoldalúan igazolják a nemzeti tudat állapotról folytatott hazai kutatások (CSEPELI, 1988; HUNYADY, 1981.). Úgy ítéltető, hogy ebben az összefüggésben a *konkrét én-konstruálási helyzetek nyitottságának* kérdésköréhez értünk vissza. Amit tapasztaltunk, nem vezethető le és nem értelmezhető *közvetlenül és kizárólag* adatainkkal. Igénybe kell vennünk azokat a támpontokat, adatokat is, amelyek kezelhetővé teszik a konkrét helyzetek eme nyitottságát. Az ebből eredő módszertani nehézségeket pusztán jelezzük; részletes tárgyalásukra ehelyt nincs módunk.

E ponton különös módon „szólt közbe” a történelem. Az 1989. december végi romániai fejlemények átmenetileg új történelmi helyzetet teremtek, és egy múltó, eufóriával telített történelmi pillanatra átrendezték a vizsgálatunk időpontjában jogosult feltevéseket. Ám ez az új helyzet meglehetősen rövid lejárátúnak bizonyult; a felserkent illúziók szétfoszlottak, s a múlt nyomasztó hagyatéka, az öröklött, százados mentalitások és érzelmi minták a korábbiaknál is hevesebben és kiélezettebben éledtek újjá. A sokat ígérő *történelmi epizód* nem alakíthatta át a tartós *történelmi helyzet* hagyományos szerkezetét.

5.

A fentebb jellemzett talányos tények értelmezéséhez azonban egy másfajta nézőpontból is közelíthetünk. Úgy véljük, hogy ennek révén a helyzeti identitás-konstruálási folyamatok néhány finomabb összefüggésére is fényt vethetünk. Valamely konkrét helyzetben aktualizálódó, önmagunkra vonatkozó tudásunknak, valamely önmagunkra alkalmazott vagy másoknál észlelt identitás-kategóriának nem csupán kognitív mozzanata, hanem *afektív-indulati megterhelése és attitűdinális jellege* is van. Mit jelent ez közelebbről?

Úgy vélem, alapos okkal feltehetjük, hogy minél erőteljesebb valamely *identitás-kategória indulati megterheltsége* s ennek következtében minél kidolgozottabb („sematizáltabb”) a vele kapcsolatban kialakult attitűdinális viszony, annál hajlamosabb lesz e kategória arra, hogy valamely konkrét helyzetben aktualizálódjék. Kivált akkor, ha a helyzet „kontextuális” összefüggései egyébként is érzékennyé tesznek a szóban forgó kategóriában lezajló önreflexióra, önminősítésre.

Aligha vitatható, hogy a „román” kategória bonyolult „kontextuális” összefüggései miatt mind általában, mind az aktuális helyzetben – már csak a tradicionális előzmények miatt is – indulatilag súlyosan megterhelt volt. Ennek alapján kézenfekvő magyaráztként kínálkozik az a feltevés, hogy a helyzeti én-konstruálási folyamatokban kitüntetett szabályozó szerepet játszanak az affektív-motivációs közvetítő (aktiváló és szelektáló) tényezők.

Az *erőteljes indulati tónusú identitáselemek* mindig könnyebben aktualizálódnak, mivel szükségképpen énközelibbek, közelebb állanak az énkép centrumához. Az indulati reakciók mintegy „előtte járnak” a kognitív válaszoknak, s megszabják azok irányát. Az elmondottakból az is következik, hogy az említett tényezők sajátos módon közrejátszanak az érendszer hierarchikus szerveződésének kialakulásában, illetve folyamatos ártendeződésében. A manapság oly sokat emlegetett Saulus–Paulus metamorfózisok elsősorban alighanem ugyancsak az affektív-indulati mezőben gerjednek.

Az önmagunkról nyert tudásunk nem „hideg” tudás: elemei meglehetősen jól elhelyezhetők egy affektív-motivációs kontinuumon. Midőn vizsgálati személyeinktől az egyes önminősítő kijelentések szubjektív fontosságának megítélését kértük, mint említettük, valójában arra tettünk – meglehetősen közelítő s csupán tendenciálisan értelmezhető – kísérletet, hogy az e személyek kategóriális azonosulásából eredő *affektív dimenziót* mérhetővé tegyük.

Nos, általában azt mondhatjuk, hogy a módszertani problémák egész sorának megoldatlansága ellenére is helytállónak ítéljük az alábbi kijelentést: *minél erőteljesebb affektív-motivációs háttérbe illeszkedik valamely énrre vonatkozó tudáselemünk, annál nagyobb hajlandóságot mutat a helyzeti aktualizálódásra.* E tekintetben az érzelmek *pozitív* vagy *negatív misősege* azonos módon „működik”: egyaránt „facilitálják” az aktualizálódást.

Ezt a meggondolást két további adattal is alátámaszthatjuk. Fentebb érintettük a hazai vizsgálatokban rendre felbukkanó „eltolódási jelenséget”. Előállításának fő okát minden bizonnyal abban kell látnunk, hogy a vizsgált személyeket – szemben például az amerikai vizsgálatok adataival (ZURCHER, 1977.) – alig fűzték *érzelmileg átszínezett* azonosulások a hazai valóságban felbukkanó, közkeletű identitáskategóriákhoz (ifjúsági és egyéb politikai szervezetek, tanintézmények, laikus és egyházi szervezetek stb.).

Még kevésbé volt jellemző a 80-as évek végéig az önalkotta („self-made”) identitás-keretek létrehozása; legfeljebb az ifjúság sajátos informális-expresszív kultúrájában figyelhettük meg őket. Mindez különösképpen érvényes a tanulóifjúságra, beleértve az egyetemi korosztályt is. Érthető hát, hogy ilyen körülmények között túlnyomóan az attributív jellemzők (kategóriák) tartalmait, a „Milyen vagyok?” kérdésre adható minősítő válaszokat szállták meg az affektív-motivációs tendenciák.

Némiképp alátámasztják feltevésünket az attitűd és különösképpen az előítéletek kutatásának egyes eredményei is. Ezek egyik közkeletű következtetése ugyanis az, hogy a hevesen előítéletes személyek (antiszemita, cigányellenesek, négerellenesek vagy a „vendégmunkásokat” diszkriminálni óhajtok) rendkívül könnyen aktualizálják az előítéletük tárgyát alkotó kategóriát, s lépten-nyomon annak bevonásával értelmezik a mindennapi helyzeti történeteket. („Mindenről a zsidók – néger, cigányok stb. – tehetnek!”)

Ugyancsak tudjuk, hogy az ilyen emberek – éppen mert szenzitizáltak e kategóriákra és viselőikre – rendre pontosabban észlelik előítéletük tárgyának jellemzőit, sajátos megkülönböztető jegyeit. Ez esetekben is az *érzelmileg „túlsúlyos” kategóriák* könnyebb s szinte folytonos aktualizálódásának vagyunk tanúi. A vázolt megfontolások minden tekintetben összhangban vannak a kognitív szociálpszichológia ama újabb törekvéseivel (ZAJONC, 1980, FORGAS, 1989), amelyek megkísérlik leküzdeni a kognitív pszichológia kétségtelen „sterilségét”, vagyis azt az emberképet, amely a szubjektumot már-már kizárólag „információfeldolgozó gépnek”, következetesen „homo racionalis”-nak véli. S e tekintetben éppenséggel a kogníció és az affektív-motivációs szféra egybekapcsolása ígérkezik termékenynek, főként akkor, ha – mint esetünkben is – a mindennapi viselkedés helyzeti jellegzetességei, a helyzeti viselkedésszerveződés kérdései foglalkoztatnak.

Feltevéseink között megfogalmaztuk azt a várható fejleményt is, hogy az általunk alkalmazott vizsgálati helyzetben nem csupán a „provokált” nemzeti identitás-kategória alkalmazásának gyakorisága változik majd meg, hanem az *énbemutató* egész *mintázottsága* is átalakul a helyzet követelményeinek megfelelően. Az erre vonatkozó adatokat a 3. táblázat mutatja be. A mintázottság változásait az 1. táblázattal való összehasonlítás révén követhetjük nyomon.

3. táblázat

A kategóriák telítettsége (%-os megoszlásban)

	„Angol” N = 66	„Román” N = 78	Kontroll N = 35
készen kapott jellemzők	8.29	11.05	7.86
szerepek, tagságok	8.84	8.77	3.63
elvont kategóriák	8.68	10.05	8.07
érdeklődés, aktivitás	14.94	12.26	6.20
fizikai én	9.46	8.30	14.82
kompetencia	12.75	10.45	20.27
érzelmi-hangulati állapot	10.79	10.78	9.23
személyes jellemzők	23.69	26.59	27.53

A vizsgálati helyzetben a dolog természeténél fogva a nemzeti kategóriát véltük a leginkább „kihívottnak”, s az – mint láhattuk – valóban ennek megfelelően „viselkedett”. De joggal vélhettük azt is, hogy a *helyzet funkcionális igényei* általában is megnövelik majd a „Mi vagyok?” kérdésre válaszoló kategóriák részesedését. Emellett pedig nagyobb szerephez juttatják azokat az önminősítéseket, amelyek az adott társas kontextusban funkcionálisan jelentősek lehetnek, mint például a fizikai ént érintő képzetek, az érdeklődési irányok és az aktivitásformák közlése, a kompetenciák kinyilvánítása.

Nos, az első pillantásra is megállapítható, hogy az egyes besorolási kategóriák „telítettsége” jelentősen különbözik a *vonatkoztatási pont nélküli helyzetben* kapott eloszlástól: más képet mutat az önminősítések mintázottsága.

A legszembeötlőbb változás az, hogy csupán jól kivethető tendenciává enyhült az a jelenség, amelyet „eltolódási” fejleménynek neveztünk. Megmaradt ugyan az érzelmi-hangulati állapotok és a személyes jellemzők alá sorolható önminősítések némileg kifejezettebb részesedése, de jóval ke-

vésbé markánsan, mint a vonatkoztatási pont nélküli helyzetben. Ennek megfelelően és várákozásunkkal összhangban – mind az 1978. évi vizsgálatban, mind pedig az 1986. évi kontrollcsoportban kapott adatokhoz képest – *megnőtt az identitáskategóriák igénybevétele* (készen kapott jellemzők, szerepek és tagságok). A nemzeti önbesorolás nagyobb gyakorisága mintegy magával vonta az egyéb „objektív” ismérvek (név, nem, kor, iskola, szerepek és funkciók) nagyobb mértékű alkalmazását. A kategóriák „telítettségét” tükröző görbe ennek következtében jóval kiegyenlítettebb.

A várt módon növekedett – éspedig mind a korábbi vizsgálatához, mind a kontrollcsoportához képest – az érdeklődést és az aktivitási irányokat érintő önminősítések részesedése.

A fizikai évre és a kompetenciákra vonatkozóan azonban némileg más a helyzet. A korábbi vizsgálat középiskolás csoportjához képest mindkét kategória részesedése – a várákozásoknak megfelelően – jellemzően nagyobb, viszont e tekintetben a kontrollcsoportban megfigyelhető növekedés még kifejezettebb, mint a „magyar” és a „román” csoportban.

Ezt a jelenséget adataink alapján nem lehet kielégítően értelmezni. Csupán azt tehetjük fel, hogy a kontrollcsoport nemi (több volt a lány) és iskolatípusonkénti összetételének jellemzői játszottak valamiképpen közre az adatok alakulásában. Ezeket azonban nem volt módunk közelebbről ellenőrizni.

Egészében elmondhatjuk, hogy – várákozásainkkal összhangban – a vonatkoztatási ponttal rendelkező, illetve az azt nélkülöző helyzetben mind a „célba vett” (nemzeti) kategória „viselkedése”, mind az önminősítő állítások mintázata jellemzően különbözött. A tulajdonképpeni vizsgálati (vagyis vonatkoztatási ponttal rendelkező) helyzetünkben a változások tendenciája és iránya összhangban állott feltevéseinkkel.

Természetesen tudatában vagyunk annak, hogy vizsgálatunk nem több, mint szerény és igénytelen közelítés egy bonyolult és szövevényes – ám mindenoldalú vizsgálódásra érett – átfogó pszichológiai kérdéshez: a *helyzeti én-aktualizálási és én-konstruálási folyamatok* jellemzőinek és mechanizmusainak módszeres feltárásához. Maga a probléma ugyanis minden bizonnyal érdemes és méltó az összefogott kutatási erőfeszítésekre. S ezt a fentebb bemutatott – inkább előtanulmánynak vélhető – vizsgálat is szemléltethette.

A kézirat elfogadva: 1990. március

- BERKOWITZ, L. (Ed.), 1988, *Advances in experimental social psychology*, Vol. 21, Social psychological study of the self: Perspectives and programs, Academic Press, San Diego, New York etc.
- CSEPELI, GY., 1988, Structures and contents of Hungarian national identity, P. Lang, Frankfurt a/M, Bern, New York, Paris.
- FORGAS, J., 1989, A társas érintkezés pszichológiája, Gondolat Kiadó, Budapest.
- HEWITT, J. P., 1976, *Self and society*, Allyn and Bacon, Boston etc.
- HUNYADY, GY., 1981, Történelem és pszichológia, *Történelmi Szemle*, 1, 71-78.
- KRAPPMANN, L., 1975, *Soziologische Dimensionen der Identität*, 4, Aufl, Ernst Klett Verlag, Stuttgart.
- MC GUIRE, W. J., MC GUIRE C. V., 1988, Content and process in the experience of self. In: BERKOWITZ, L. (Ed.), op. cit., 97-144.
- PATAKI, F., 1982, Az én és a társadalmi azonosságtudat, Kossuth Kiadó, Budapest.
- PATAKI, F., 1987, Identitás, személyiség, társadalom: Az identitáselmélet vitatott kérdései, Akadémiai Kiadó, Budapest.
- PATAKI, F., 1988, Adatok az identitásalakulás vizsgálatához, In: PATAKI, F., *Közösségi társadalom: eszmény és valóság*, Kossuth Kiadó, Budapest, 203-221.
- REICHER, S. C., 1987, Crowd behaviour as social action, In: TURNER, J. C. et al., op. cit., 171-202.
- ROSENBERG, S., 1988, Self and others: Studies in social personality and autobiography, In: BERKOWITZ, L. (Ed), op. cit., 57-96.
- ROSS, M., 1989, Relation of implicit theories to the construction of personal histories, *Psych. Review*, 96, 2, 341-357.
- SHIBUTANI, F., 1961, *Society and personality*, Prentice Hall, Englewood Cliffs.
- STRAUSS, A., 1959, *Mirrors and masks: The search for identity*, Free Press, Glencoe, I. 11.
- TAJFEL, H. (Ed.), 1982, *Social identity and intergroup relations*, Cambridge Univ. Press, Maison des Sciences de l'Homme, Cambridge, Paris.
- TURNER, J. C., HOGG, M. A., OAKES, P. J., REICHER, S. D., WETHERELL, M. S., 1987, *Rediscovering the social group, A self-categorization theory*, Blackwell, Oxford.
- WYLIE, F. C., 1979, The self-concept, Vol. 2, Theory and research on selected topics, Univ. of Nebraska Press, Lincoln, London.
- ZAJONC, R. B., 1980, Feeling and thinking: Preferences need no inferences, *American Psychologist*, 2, 151-176.
- ZURCHER, L. A., 1977, *The mutable self: A self-concept for social change*, SAGE Publ. Inc., Beverly Hills, London.
- YARDLEY, K., HONESS, T. (Eds.), 1987, *Self and social identity: Psychosocial perspectives*, Wiley, Chicester, New York etc.

SITUATIONAL ACTUALISATION OF SOCIAL IDENTITY

The interrelationships between the stability of the social identity's structure on the one hand and its situational-contextual functioning on the other have recently been intensely studied by the researchers of the domain. The identity („self-concept”) as actualized in concrete situations is referred by several terms, namely: „contextual”, „situative”, „operative”, „working” or „actualized” identity; all the above terms are used for denoting the same phenomenon. When the issue of identity is embedded into the broader frame of the social behavior's regulation, investigating „the social context of self-conceptualization” (McGuire, 1968) appears to be especially important.

Related to this formulation, using the Twenty Statements Test, the author intended to investigate, what changes incline to appear in the pattern of self-presentation if — as opposed to an unstructured situation — references actualizing national identity are introduced into the interview-situation. Subjects were asked to formulate their self-qualifying statements before an „English” or a „Roumanian” audience. A third group of subjects gave the responses in the usual unstructured situation.

The study shows in details that in the experimental situations bearing some special reference the ratio of „national” self-qualifications has steeply increased — whereas not in the same measure — and so has the proportion of identity-categories representing social self-categorizations as well. Affective „loading” of an identity-category — whether positive or negative — facilitates its situational actualization. Actualized identity — in accordance with the author's hypothetical expectations — shows a pattern particular to the arrangement, and systematically differing from the unstructured situation.